

Драгомир КОСТИЋ

ПРОБЛЕМАТИЗОВАЊЕ КОСОВСКОГ МИТА

Када се 1984. године појавила књига приповедака *Ариџонова смрт* Радосава Стојановића (1950) одмах је било јасно да је литература на овом простору у дотадашњем песнику, критичару и публицисти добила врсног прозаисту. На другој страни *Ариџонова смрт* је у српску литературу на Косову и Метохији увела необични свет готово сасвим заборављеног дела Србије (њен исток, Црна Трава), а Стојановић се прикључио писцима (Живојин Павловић, Слободан Џунић) који обрађују тај источни (запуштени) део наше земље, пун мистике и неистраженог духовног богатства.

Радосав Стојановић је у литературу увео и необичне ликове, необичну митологију и необичне ситуације. А његова реченица је била заоденута неком нарочитом патином, што јој даје посебно својство, извесну удаљеност и облик синкретизације.

Ариџонова смрт представљала је сјајан увод у приповедну поетику Радосава Стоја-новића која ће се развијати/гранати у неколико праваца: љубав (*Кайтарина*), фантастика (*Последњи дан*), завичајна тематика (*Чуваркућа*, *Поврајак*, *Косидба*, *Сибин* и *Марика*, *Појој*, *Ариџонова смрт*, *Балада о знејолском џамбасу*).¹ Збирка је садржавала и приче из света градских периферија, разорених улица (*У њауковој мрежи*). То је свет тескобе, за разлику од света завичаја/детинства који је у материјалном погледу био свет оскуде а у духовном свет неслушеног богатства. Ту је и есејистичка проза (*Узалудна мислирија*) и цртице (*Два бика: црн и црвен*).

Најлепша, најгушћа, најмногозначнија је приповетка *Појој*. Обимом веома кратка она, међутим, представља праву малу студију о етно-психолошком карактеру људи пишчевог детињства/краја. Она је сјајан синопсис за целокупно Стојановићево приповедање. Прича букти од необичних слика, потеза, исхода.

Оно што је још карактеристично за Стојановићеву прву збирку приповедака то су различите перспективе приповедања. Он пише из позиције детета, у првом или трећем лицу.

Друга збирка приповедака Радосава Стојановића, *Ајокрифтне приче* (1988), само је потврдила квалитет овога писца. Али је она са становишта актуелности и косовско-метохијског простора (и литературе) још значајнија. Радосав Стојановић се међу првим прозаистима окренуо косовској тематици/драматици, протеривању Срба са ових простора, иселавању и гашењу вековних огњишта. Ова тематика ће у пишчевом прозном опусу изборити равноправан третман с његовом завичајном тематиком (коју он, најбоље познаје и осећа), понекад ће јој се и сасвим приближити, али никад надвисити. Ипак, са гледишта косовске

¹ Ту поетику најбоље објашњава Радивоје Микић, под чијим критичарским надзором је настајала готово свака књига овог писца. Он пише: *Ошуда можемо рећи да је Радосав Стојановић приповедач који захваљујући призорима смештенима и у сан и у реалности да би ипак дошао у прилику да нам прикаже сву амбивалентности склопа јунаковог унутарњега света, ону линију која ипак свету цели на две половине, уводећи људско биће у екстатичан положај, терајући га да се расипа између онога што је било и онога што је могло бити.* - Радивоје Микић: *Приче о џосидарима усјомена*, в. Радосав Стојановић: *Живи зид*, СКЗ, Београд, 1996.

литературе то је веома значајно, јер је у уметничком погледу то пресликавање суrove стварности Срба на овим просторима једно од најрепрезентативнијих.

Са том, косовском тематиком у овој књизи су само две приповетке: *Сати у хвоишћанској греди*,² и *Вране се никад не враћају на сипара гнезда*. Обе су изузетне.

У првој је мирно, сетно, уморно и посредно (из другог плана) истакнут проблем исељавања/напуштања родног прага и огњишта. Повест о времену испред и после (прича је испричана у првом лицу, из дечије перспективе, позиције прошлог, а затим је дата из позиције садашњег времена - догађаји око продаје куће) и заорава, безнадежног положаја Срба на Косову и Метохији. Све је то репрезентовано у реченици-две на крају приче:

*Чије ли време сада оикуцава онај невидљиви сати у шаванским гредама, ако куће још има? Наше је давно оикуцао. И све више каскам и посустиајем за шим оикуцајем, као за изгубљеним звуком свога имена.*³

Друга приповетка је повест о усамљивању на родној грудии (*Зар не осећаии да месецима живимо само са мривима. Куд год да кренеи, са њима се судараии*⁴). Пркосно противљење канцама изолације. Излаз који није у будућности, него у прошлости.

Осим ових, ту су и приповетке са полуфантастичном (*Последње ошайање шраха, Река, Јериница*), или фантастичном тематиком (*Сузреб/рукойис, Шшављење коже*), затим са темом љубави зачете у детињству и касније обновљене (*Последњи сусреи с Анђелом*) и, на крају, тескобе, кафкијанско-чеховљевске атмосфере (*Предосећење*). Треба рећи да је овде тематика условна, испреплетена и комплексна. Најлепше су оне приче у којим се фантастично преплиће с реалним, а реално с фантастичним (*Последње ошайање шраха, Јериница*).

Колико су се косовска и завичајна тематика у пишчевом опусу изједначиле показује следећа књига приповедака Радосава Стојановића - *Мрива сиража* (1988, друго издање 1997). Она се састоји из два дела: *Јерички рукойис* и *Хвоишћански рукойис*. У првом је обрађена завичајна, у другом косовска тематика. Писац је и у једном и у другом делу поновио неке приче из претходних књига. Али је много више нових. Међу њима се у *Јеричком рукойису* издвајају *Јесен у Жушину* (опис природе и скица једног људског карактера), *Свишак шурске маје* (историја једног узалудног живота који је био на ивици лепоте), *Време койрива* (смрт дечака кога нико није хтео, кроз визуру његових другова и без погледа његове мајке која је с њим, издвојено од куће и села, живела) и *Одлазак учиишеља Горчина* (прича о пустошењу села, нешто слично као и код учитеља Лугарића у прози Миленка Јевтовића).

У поређењу са овим причама, приче из другог дела књиге (другог рукописа) су као са другог краја света. То су приче о колективној пустоши, колективној самоћи и сеобама не само у други простор, него и у други живот.⁵ Језа обузима читаоца при помисли на колико се самоће/остављености наилази у приповеци *Мрива сиража*. У причи *Ражаловани хероји* испречио се, пак, зид туђе историје, *Двојанка* је кратка историја судбине Срба на својој, косовској, земљи.

² Тај неправилни облик *хвоишћански* задржан је и у следећој књизи *Мрива сиража* (*Хвоишћански рукойис*) и тек ће у избору *Живи зид* бити промењен у правилни *хвосићански*.

³ Radosav Stojanović: *Апокрифне приче, Јединство*, Приштина, 1988, стр. 18.

⁴ Исто, стр. 24.

⁵ *Муче се, али на своје и у своје. А да су оишли шамо, како би шо изгледало? Било би као да живе нечији шући живои.*- истиче један од јунака у приповеци *Сировод*, Radosav Stojanović: *Mrtva straža, Književne novine*, Beograd, стр. 140.

Сировод је извод из паклене самоће оних који су остали да на њој умру (не зна се, заправо, ко је несрећнији и усамљенији - они који су отишли, или они који су остали). Најдужа приповетка *Деца се у сну смеју само кад леће* је мањим делом фантастична, а већим реалистичка повест (црни реализам, фантастично је у функцији реалистичког знака, упућивање на њега); мукло сећање, о протеривању и још муклијем затирању/негирању трагова негдашњег присуства.

Нова књига Радосава Стојановића, *Крај светиа* (1993), у целини носи завичајну тематику. То је читава галерија ликова дечака, девојчица, девојака, младића, људи у зрелом добу и стараца. Необичне судбине посматране из необичних перспектива, сликане топло, блиско, с познавањем душе и с великом љубављу. То је магично-реалистичка проза, занимљива, привлачна, узбудљива. Поједини ликови се понављају у овим причама (или су узети из претходних прича), већина се, пак, јавља први пут. Све су то карактеристични ликови, чудних имена, занимања и стремљења: Тане калајџија (*Тане калајџија*) који мудрим психолошким поступком спасава (одвраћа) дечака од случајне крађе, Станојле Тонкин (*Бела врана*) који хоће све да види, све да зна, све да испрати у бели свет; матрапаз ча Драгомир, Симча из Дикаве, Селим Арнаут (*Ча Драгомир*), Ђурђица и Гланца (*Ђурђица*), Петрија (жена ча Драгомирова), Јосим Петровић (*Немушћии језик*), Благуња, Боривоје (*Благуња, Боривоје хармоникаш и још йонекко*), деда Ставроније, што жели да умре у новом оделу (*Судњи дан*), Буска (*Мушкарача*) која хоће да свима помогне и да се свима нађе на услузи; Милча (*Живои, ѿај дрчник један*) занет туђом судбином, туђом љубављу, док своју судбину не види, не поима недостатак сопствене љубави, не схвата величину личне усамљености.

Антологијске су у овом низу приче *Ђурђица* (о неисказаним љубавима), *Немушћии језик* (опет о чудној љубави) и *Живои, ѿај дрчник један* (о љубави других из перспективе личне самоће и недостатка сопствене љубави).

Године 1996. објављен је избор из прозе Радосава Стојановића, *Живи зид*, са поговором Радивоја Микића. У њему је објављена само једна нова прича, *Госјодар усјомена*, док је једна прича - *Последње ојтајање йраха* променила назив у *Марѓијиа*. *Госјодар усјомена* је прича о враћању једног од оних који је с Косова отишао; али то није само враћање човека, него (ма и на кратко) и обичаја (литија) на њивама и пољима, којима је он некада ишао. Опустела су поља, опустели обичаји, опустео живот - кратка је опорука *Госјодара усјомена*.

По тој причи насловљена је и следећа књига прозе Радосава Стојановића, *Госјодар усјомена* (1996). У овој књизи је најпре дата сјајна комбинација косовске тематике/драматике и фантастике (*Трешња у Ракошу, Сусреј с Косаром*). *Пејча Пејчиновић* је прича о повратку у завичај да би се изравнали рачуни од пре много година; приповетка *Нема смираја* је, пак, прича о неуспелом повратку у родни крај; *Зидар доњеј вилајетиа* има елементе фантастике, мешавине реалног и фантастичног; *Јаворка* је прича о илузији и стварности, а *Бележник краљевих наложница* је, пак, литерарни исход/извод несрећног споја илузија и стварности у косовском поднебљу, неспоразум плаћен дугогодишњом робијом.

У питању је, дакле, књига различите тематике и нешто модерније провенијенције и у којој се осећа извесна ауторова посусталост, нешто као тренутна замореност. Али, свеједно, опус Радосава Стојановића је такав да заслужује пажњу и читалаца и критичара и сигурно је да ће о њему бити још доста речи.

Најновија књига овог писца, избор прича са искључиво косовском тематиком - *Молијва за дечанску икону*, то и потврђује. Иако је у овој књизи свега неколико нових остварења, укупно пет: *Пуји у Грачаницу, Издаја, Кућа у*

Хвосну, Призрен и Последњи Чарнојевић, видљиво је пишчево скретање према есејистичком, а у том међужанровском одређењу према наративној структури са приповедачем/мудрацем (*Призрен*), суморном фантастичношћу (*Кућа у Хвосну*) и мешавином релизма и магије (*Последњи Чарнојевић*).

Интересантна је структура самог наслова: - *Молићива за дечанску икону*, с инверзијом значења. Оно је метафорично, хиперболизовано: обично се са иконом или пред иконом моли, но, када се за икону моли то значи/означава да је баш догорело и да се више нема куд.

Сабране на једном месту, приповетке о Косову и Метохији Радосава Стојановића, *Молићива за дечанску икону* су велики глосар опустошености, отуђености (у свим могућим видовима - од родне груде, од матице која је затварала очи пред несрећном судбином своје деце, од комшија сународника с којима је она дељена, као и од оних других комшија који су смишљеном пропагандом настојали да та самоћа и то изгнанство буду недвосмислени и сасвим уверљиви) и заорава. То је списак сплета невероватних околности, заблуда и апсурдности који су се на једном месту (простору) стекле. Студија чудовишне покорности; потчињавање, плаћање ни за што. Пројекција сулудог расплета какав ни највећи мајстори зла нису могли смислити ни предвидети.

Косово и Метохија се у прози Радосава Стојановића преточавају у успомену. Другачије речено, мит о Косову и Метохији се све више шири. Или се, можда, сужава. Постаје стварност. Постаје деконструкција.

(Из књиге: *Српска проза на Косову и Метохији* (1945 - 2000),
Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2002. стр. 60-66.